

М.Є. Савенко*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФУНКЦІЇ СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ НА СТАДІЯХ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, виконаних ученими-процесуалістами як України, так і країн СНД, у теорії і практиці є чимало дискусійних проблем стосовно тієї ролі яка відводиться суду. Те особливе місце, яке відведено суду у кримінальному судочинстві як представнику однієї із гілок державної влади і при цьому основному учаснику процесу, вимагає чіткого визначення його кримінально-процесуальних функцій. Зі змісту ст. 16¹ КПК України випливає, що на суд при розгляді справи в суді покладена функція вирішення справи. Проте кримінальний процес не обмежується лише стадією судового розгляду та і повноваження суду, відповідно до чинного законодавства, поширюються на всі його стадії.

Враховуючи, що останнім часом у юридичній літературі акцентується увага на тенденції побудови кримінального процесу України у змагальній формі не лише в центральній стадії процесу — судовому розгляді, а й на його досудових стадіях і стадії виконання судових рішень. Як одне з достоїнств змагального процесу відзначають те, що суд контролює процесуальні дії учасників процесу виходячи з цілі повного, об'єктивного, всебічного з'ясування всіх обставин справи, виховного впливу судового процесу, убираючи з судового розгляду все, що не має відношення до справи¹. Саме під кутом змагальності і слід визначати законодавчий механізм кримінально-процесуальних функцій, виходячи з конституційного положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю².

Розв'язання питання про кримінально-процесуальні функції суду несе не лише суцільно теоретичний інтерес, а і відіграє практичне значення, так як дозволяє визначити правовий статус цього учасника процесу, його специфічну кримінально-процесуальну діяльність та засоби її здійснення. Тому різні аспекти даної проблеми досліджувалися в роботах В. Лазаревої, Н. Колоколова, А. Туманянца, В. Бринцева, П. Пилипчука, В. Маляренка, Д. Філіна та інших теоретиків та практиків.

Ціллю статті є розмежування кримінально-процесуальних функцій суду залежно від стадій процесу.

Взагалі термін “функція” походить від лат. *functio* — виконання, здійснення тобто це — діяльність, обов'язок, робота, або, інакше кажучи, зовнішній прояв властивостей будь-якого досліджуваного об'єкта у межах визначеної системи відносин. Проте у науці кримінального процесу немає єдиного підходу до визначення кримінально-процесуальних функцій, поняття і зміст даної категорії є дискусійними. Так одні науковці зазначають, що це окремі напрями кримінально-процесуальної діяльності³, інші, більш конкретизуючи наведене визначення, зазначають, що це визначені законом основні напрями кримінально-процесуальної діяльності⁴, треті, що це виражені в законі основні напрями процесуальної діяльності, які здійснюються самостійними суб'єктами, котрим для досягнення відповідних цілей надано широкі права і повноваження на активну участь

© Савенко М.Є., 2006

* здобувач кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

¹ Мурадян Э.М. Истина как проблема судебного права. — М.: Юрист, 2004. — С. 56-57.

² Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. — Х., 2005. — С. 13.

³ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. — М., 1968. — Т. 1. — С. 188; Тertiшник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид., доп. і переробл. — К., 2003. — С. 14.

⁴ Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. — К., 2005. — С. 12.

в кримінальному судочинстві⁵. Однак найбільш повним визначенням на сьогодні є наступне: “кримінально-процесуальні функції — це визначені у законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб’єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справі з метою захисту своїх законних інтересів”⁶. Таким чином, кримінально-процесуальна функція дозволяє визначити призначення і роль учасника процесу у кримінальному судочинстві.

Виходячи з того, що кримінальне судочинство — це динамічний процес переходу від однієї стадії до іншої, слід зазначити, що і роль учасників закономірно змінюється в залежності від стадій, так як внесок кожній стадії у вирішення завдань кримінального процесу специфічний⁷.

Як стадії кримінального процесу тісно пов’язані між собою, тобто перебувають у функціональній залежності, так і головна функція суду, визначає його функції в інших стадіях кримінального судочинства.

Згідно зі ст. ст. 62, 124 Конституції України, винятковою прерогативою суду є здійснення правосуддя, і лише він може визнати особу винною у скоєнні злочину та застосувати до неї кримінальне покарання.

У науці кримінального процесу загально визнаним є положення про те, що у стадії судового розгляду функцією суду є здійснення правосуддя шляхом розгляду кримінальної справи по суті. Тому є необхідність визначитись з потінням правосуддя у кримінальному судочинстві. Проте не зважаючи на широке використання у юриспруденції даного терміна, в юридичній літературі продовжується полеміка про сутність цього поняття.

Так правосуддя розглядається як вид державної діяльності, що пов’язане з вирішенням соціальних конфліктів, в основі яких лежить спір про право, шляхом розгляду на судових засіданнях цивільних, кримінальних та інших справ із додержанням встановленої законом процесуальної форми⁸.

Інші зазначають, що правосуддя — це діяльність суду, яка здійснюється у передбаченому процесуальним законом порядку і полягає в розгляді та вирішенні конфліктів, пов’язаних із дійсними або з можливими порушеннями норм цивільного, кримінального, адміністративного та інших галузей права⁹.

Досліджуючи дану проблематику, В.М. Коваль визначає правосуддя як “захист судом прав і законних інтересів громадян, держави і суспільства шляхом справедливого і неупередженого вирішення судами конфліктів на ґрунті реалізації норм права та інших справ, віднесених до їх відання, і винесення судових рішень, заснованих на законі”¹⁰.

Найбільш вдалим, порівняно зі згаданими, є визначення П.А. Попова, який вважає, що правосуддя — це виняткова функція судової влади по розгляді, вирішенню справ, які віднесені до компетенції судів, а також постанові і перегляду судових актів у строгій процесуальній формі, яка встановлюється галузевим процесуальним законодавством, із метою захисту прав і свобод громадян і юридичних осіб, суспільного і державного правопорядку¹¹.

⁵ Альперт С.А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб’єкти: Конспект лекцій. — Х., 1995. — С. 13.

⁶ Кримінальний процес України / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. — Х., 2000. — С. 23; Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Кримінальний процес України: Підручник. — К., 2005. — С. 26-27.

⁷ Стремовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. — Ростов-на-Дону. 1966. — С. 10.

⁸ Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. — К., 2000. — С. 567.

⁹ Права человека: Учебник / Отв. ред. Е.А. Лукашева. — М., 2004. — С. 305.

¹⁰ Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. — Одеса, 2004. — С. 4.

¹¹ Попов П.А. Правосудие — основная функция судебной власти // Актуальные проблемы процессуальной цивилистической науки. — Саратов, 2002. — С. 107.

З наведених визначень можна визначити окремі істотні ознаки правосуддя, якими поперше, є те, що воно здійснюється у спеціальній процесуальній формі, яка натомість є засобом процесуальної гарантії прав і законних інтересів учасників судочинства¹². Основні признаки цієї процесуальної форми визначаються конституційними принципами судочинства закріпленими у ст. 129 Конституції України. Другою можна назвати участь суду як виняткового органу державної влади, що уповноважений виконувати цю діяльність.

Аналізуючи основні ознаки правосуддя, С.М. Тимченко, визначає його як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у встановлених законом процесуальних формах у судових засіданнях, за участю сторін і інших учасників процесу і полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини по розглянутій справі шляхом дослідження доказів та закінчується ухваленням рішення в справі із застосуванням норм відповідного матеріального закону.¹³

Погоджуючись із цим, можна виділити ще наступні ознаки правосуддя це: участь сторін; вирішення справи по суті; розгляд справ у судових засіданнях.

Враховуючи наведене, правосуддям у кримінальному судочинстві є лише така діяльність суду, процесуальна форма якої забезпечує обов'язкову участь зацікавлених учасників процесу у судових засіданнях, наділених необхідними процесуальними гарантіями, що дають можливість правильного вирішення справи по суті, тобто встановити винуватість особи і призначити їй відповідне покарання.

Всі наведені ознаки забезпечуються головним чином у стадії судового розгляду справи, коли за участю сторін із дотриманням основних засад судочинства вирішується основне питання кримінальної справи про наявність вини у підсудного.

Проведений вище аналіз дозволяє визначити, що сутність, зазначеної у ст. 16¹ КПК України, функції вирішення справи при розгляді справи в суді на засадах змагальності, представляє собою здійснення правосуддя.

Таким чином, правосуддя у кримінальному процесі можна визначити як виняткову діяльність судової влади, по розгляді і вирішенню справ, що здійснюється у строго встановленій процесуальній формі, з дотриманням принципу змагальності та інших принципів кримінального судочинства, яке дозволяє виконати завдання суду і кримінального судочинства визначених у законі.

З втіленням у життя конституційних положень встановлених ст.ст. 29, 30, 31 та 55 Конституції України, повноваження суду поширилися і на досудові стадії процесу. В зв'язку з чим серед процесуалістів розповсюдження набув термін "судовий контроль на досудових стадіях".

Судовий контроль зазвичай розуміють як систему передбачених кримінально-процесуальним законом знарядь, що покликані забезпечити реалізацію конституційних функцій судової влади, і в кінцевому випадку виключити незаконне та необґрунтоване обмеження прав особи у кримінальному процесі, забезпечити поновлення цих прав у випадку їх порушення, а також компенсування їх засобом права¹⁴.

Захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання зацікавленим особам можливості оскаржити до суду окремі процесуальні дії (бездіяльність) та рішення посадових осіб, які здійснюють попереднє розслідування справи, реалізувати цю можливість особа може саме в суді, оскільки він є незалежним, не має відомчих інтересів у питаннях боротьби зі

¹² Назаров В.В., Омеляненко Г.М. Вказ. праця. — С. 26; Лобойко Л.М. Вказ. праця. — С. 19.

¹³ Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник. — К., 2004. — С. 25.

¹⁴ Ковтун Н.Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России. — Н. Новгород: Нижегородская академия, 2002. — С. 14.

злочинністю і тому є найбільш надійним гарантом прав особи, яка потрапила до сфери кримінального судочинства. Під контролем суду повніше забезпечується додержання законів, при цьому досудове слідство стає прозорішим, прогнозованим¹⁵. Крім того, судовий контроль дозволяє ввести певні елементи змагальності в досудовому провадженні. Це дає змогу констатувати, що передбачена кримінально-процесуальним законом процедура щодо обмеження гарантованих Конституцією України прав особи на досудових стадіях судочинства є важливою гарантією дотримання законності.

Діючим законодавством повноваження суду з контролю дізнання та досудового слідства, на переконання авторів, які досліджували дане питання, обмежується двома напрямками¹⁶: а) здійснення контролю за тими процесуальними діями (бездіяльністю) і рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, якими обмежуються чи ущемляються найбільш значимі конституційні права і свободи людини і громадянина; б) здійснення контролю за тими рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, якими завершується провадження у кримінальній справі на досудових стадіях кримінального процесу і в межах цих напрямків може вдосконалюватися інститут судового контролю.

При цьому звертає на себе та обставина, що судово-контрольне провадження, хоча і є складовою частиною кримінального процесу по конкретній кримінальній справі, однак ведеться воно судом паралельно дізнанню чи досудовому слідству, причому провадження порушується винятково за ініціативою учасників процесу та в строго встановлених законом межах. Таким чином, судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства — це особливий, самостійний, хоча і не виходить за рамки кримінального судочинства, вид судової діяльності, спрямований на забезпечення прав, свобод людини і громадянина, а також їх захист та негайне поновлення у випадку, якщо у зацікавлених осіб виникли підстави вважати, що їх права і свободи органом дізнання, дізнавачем, слідчим або прокурором порушені, а законні інтереси — проігноровані¹⁷.

Розширення меж судового контролю забезпечує доступність судового захисту, можливість запобігання незаконному обмеженню конституційних прав учасників кримінального процесу, а у випадку необхідності — швидкого й ефективного їх поновлення. Науковці цілком логічно зазначають, що введення судового контролю за органами, які здійснюють досудове слідство, беззаперечно призвело до обмеження процесуальної свободи цих органів. У зв'язку з цим у юридичній літературі давно триває дискусія про місце слідчого апарату в системі органів державної влади, але мало говориться про зміцнення правового статусу слідчого, надмірну опіку прокурора та суду, від чого прямо залежить дієвість його рішень у справі¹⁸. Але таке обмеження виправдане, коли мова йде про слідчі дії і застосування мір запобіжного заходу, які істотно обмежують конституційні права і свободи особи¹⁹.

В даному випадку мова йде про попереджувальний або як його ще називають превентивний судовий контроль, завданням якого є недопущення незаконного і необґрунтованого провадження слідчих дій, які обмежують конституційні права і свободи громадян.

¹⁵ *Маляренко В.Т., Пилипчук П.П.* Про межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 2. — С. 39.

¹⁶ *Маляренко В.Т.* Вказ. праця. — С. 17.; *Курільчук І.* Межі судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу // Право України. — 2006. — № 4. — С. 119.

¹⁷ *Колоколов Н.А.* Методика проведения основных судебно-контрольных действий в стадии предварительного расследования: Научно-практическое пособие. — М., 2004. — С. 11.

¹⁸ *Романюк Б.* Щодо подальшого удосконалення правового регулювання процесуальних рішень слідчого // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 12. — С. 78.

¹⁹ *Манова Н.С.* Предварительное и судебное производство: дифференциация форм: Учебное пособие. — М., 2004. — С. 76.

Проте серед юристів є й іншій, діаметрально протилежний погляд щодо цього. Так, противники судового контролю зазначають, що він не відповідає сутності судової влади, функція якої — відправлення правосуддя, а дача санкції на арешт, обшук і такі інші подібні дії означають здійснення судом адміністративних функцій²⁰.

Рядом вчених висувалась думка про те, що у даному випадку мова йде не про судовий контроль, а про спробу перекласти на суд повноваження по здійсненню нагляду за законністю розслідування злочинів. У той же час ця діяльність є основною функцією прокуратури, а не суду. Прийняття судами до розгляду і розгляд скарг на процесуальні дії (бездіяльність) чи рішення органу дізнання, слідчого, прокурора у конкретній кримінальній справі на стадії досудового слідства неминуче призведе до обмеження процесуальної незалежності слідчого, зведе нанівець потребу у відомчому контролі за розслідуванням справи з боку керівника слідчого підрозділу й у прокурорському нагляді й означатиме, що суди можуть брати на себе функції прокурора²¹. На відмінність від суду, прокурор здійснює цю діяльність на всьому етапі розслідування справи: з моменту порушення і до направлення її у суд. Прокурорський нагляд постійний, оперативний, розповсюджується на всі без винятку кримінальні справи і не вимагає для цього звернення учасників розслідування та інших зацікавлених осіб²².

У ході обговорення співвідношення судового контролю на досудовому слідстві і прокурорського надзору за законністю різні автори висловлювали різні точки зору і закономірно, що позиції деяких із часом змінювались. Це обумовлено як змінами в самій державі так і глибокими науковими осмисленнями змін, що відбулися в цьому напрямку²³.

Таким чином, наведене раніше свідчить, що сутність судової діяльності під час досудового провадження, яка полягає в тому, що суди мають забезпечити дотримання законності, обґрунтованості і справедливості рішень, що приймаються особами які проводять досудове слідство, повинна відрізнятися від прокурорського нагляду.

З урахуванням того, що завданням стадії досудового провадження у кримінальній справі полягає в тому, щоб зібрати необхідні та достатні докази для вирішення питання про винуватість підсудного у судовому засіданні. Можна зробити висновок про те, що і кримінально-процесуальна функція суду у цій стадії процесу повинна визначатися з урахуванням саме призначення досудового провадження та необхідності запобігання змішування кримінально-процесуальних функцій прокурора і суду.

У юридичній літературі щодо кримінально-процесуальних функцій суду у цій стадії процесу дослідники висловлювали різні підходи. Одні науковці вважають, що суд виконує самостійну функцію правоохоронну, превентивну функцію судового контролю по захисту конституційних прав і свобод громадян²⁴. Інші вважають цю діяльність суду у досудовому провадженні спеціальною формою здійснення правосуддя²⁵. Однак враховуючи, що функція — це не окрема процесуальна дія чи рішення, а їх система, діяльність, спрямована на досягнення кінцевого

²⁰ Кожевников О.А. О некоторых вопросах контроля и надзора за законностью ОРД // Проблемы совершенствования прокурорского надзора. — М., 1997. — С. 148-152.

²¹ Малайренко В.Т. Вказ. праця. — С. 17-18.

²² Соловьев А.Б., Токарева М.Е., Халиулин А.Г., Якубович Н.А. Законность в досудебных стадиях уголовного процесса России. — Москва — Кемерово, 1997. — С. 48-61; Соловьев А.Б., Якубович Н.А. Предварительное расследование и прокурорский надзор в свете судебной реформы // Законность. — 1995. — № 8. — С. 5-6.

²³ Парфенова М.В. Охрана конституционных прав подозреваемого и обвиняемого в до судебных стадиях уголовного процесса России. — М., 2004. — С. 68.

²⁴ Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. — Х., 2000. — С. 19-20; Гузела М. Контроль за законністю дій і рішень органів досудового розслідування як самостійна функція суду // Вісник Львівського університету. — Серія юридична. — 2004. — Вип. 39. — С. 448.

²⁵ Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. — М., 2003. — С. 172; Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Учебник / Под общ. ред. А.В. Смирнова. — СПб., 2004. — С. 102-103.

результату²⁶, з урахуванням завдань цієї стадії процесу, кримінально-процесуальну функцію суду, тобто його роль і спеціальне призначення в досудовому провадженні, можна визначити як забезпечення здійснення правосуддя у майбутній стадії судового розгляду. Де засобами здійснення судом цієї функції є сприяння належному ходу розслідування і охорона прав та свобод громадянина шляхом розгляду віднесених до повноважень суду питань. При цьому можливість закриття справи з підстав, передбачених ст. ст. 6, 7, 7¹, 7², 7³, 8, 9, 10, 11¹ КПК України, не впливає на кримінально-процесуальну функцію суду під час досудового провадження, оскільки суд покликаний забезпечити здійснення правосуддя у випадку переходу справи у стадію судового розгляду і, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, не зв'язаний обов'язком такого переходу.

Таким чином, із урахуванням викладеного у даній статті, можна зробити висновок проте, що у кримінальному судочинстві суд виконує декілька кримінально-процесуальних функцій. Так у стадії судового розгляду роль і призначення суду полягають у вирішенні справи шляхом здійснення правосуддя на підставі діючих засад судочинства, а на стадії досудового провадження його роль полягає у забезпеченні здійснення правосуддя у кримінальній справі під час судового розгляду по суті.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 8 від 19 травня 2006 року)*

²⁶ Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи. — К., 2006. — С. 57.